

Renata Komić Marn*

Trije »hišni« slikarji, pozabljena sekundogenitura in podjetna vdova: umetnostne zbirke grofov Attems v 18. stoletju

Pred skoraj 300 leti je Ignac Marija I. grof Attems (1652–1732) ustanovil za svoje naslednike fidejkomis, pri čemer je vanj vključil tudi pomembno zbirko več kot 640 slik, razdeljenih med njegove rezidence v Gradcu, Podčetrtku, Brežicah, Štatenbergu, Göstingu in Slovenski Bistrici (v gradovih Hartenštajn in Rajhenburg ni bilo slik). Pomemben del zbirke so predstavljala dela njegovih »hišnih« slikarjev Franca Karla Remba (1675–1718), Janeza Gašperja Wagingerja – Cleryja († 1718/1719) in Franca Ignaca Flurerja (1688–1742). Na podlagi študija arhivskih in slikovnih virov, povezanih s slikarsko zbirko grofov Attems, je bilo mogoče analizirati starejšo provenienco nekaterih slik navedenih slikarjev. Poglobljen pristop k ugotavljanju izvora in časa nastanka posameznih platen je omogočil ustreznejšo obravnavo doslej veljavnih podatkov o njihovem avtorstvu, ki že več desetletij niso bili kritično analizirani.

Poleg že znanih primerov Rembove slike *Apolon in muza* ter slikarju pripisanega tihožitja z ribami, ki sta bila že predstavljena v literaturi, sta prvič obravnavani dve pred nekaj leti v zbirkah Univerzalnega muzeja Joanneum (*Schloss Eggenberg*) odkriti slike, ki sta pred drugo svetovno vojno veljali za Rembovo delo. Sliko *Mars in boginja miru* je mogoče na podlagi zapisov v inventarjih fidej-

* doc. dr., ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana

renata.komic@zrc-sazu.si, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0504-6916>

komisne slikarske zbirke grofov Attems iz let 1733, 1820 in 1879 pripisati Janezu Gašperju Wagingerju. Druge slike še ni bilo mogoče prepoznati v znanih arhivskih in drugih virih, vendar je po slogu sodeč verjetno res Rembova. V prvih desetletjih 20. stoletja, ko se je pojavilo večje zanimanje za Remba, so slikarju zmotno pripisali približno 15 slik, med katerimi so tudi štiri Wagingerjeve. Sklepamo lahko, da so Wagingerjeve velike mitološke in biblijske kompozicije, od katerih torej zdaj poznamo vsaj eno, slogovno zelo sorodne Rembovim. Domnevamo, da je Ignac Marija po Rembovem odhodu na Dunaj leta 1711 želel, da novi hišni slikar, torej Waginger – Clery, slika enako kot Remb.

V Bistriškem gradu so v dveh sobanah nameščene štiri supraporte, ki prikazujejo Lota s hčerama, Jobovo trpljenje, Jožefa in Putifarjevo ženo ter Rafaela in Tobijo. Igor Weigl jih je pred skoraj 20 leti upravičeno pripisal Wagingerju na podlagi slogovne analize in primerjave z nekaj znanimi slikarjevimi deli. Menil je, da teh supraport v zbirki Ignaca Marije Attemsa niso popisali. A vendar je bilo v graški palači leta 1733 vsaj devet Wagingerjevih slik s starozaveznimi prizori, pet tihožitij s cvetjem in sadjem, tri slike s svetniki in ena z mitološko tematiko. Ob vseh je v inventarju zapisano, da jih je naslikal Clery, torej Waginger. Ali torej cenilec slik leta 1733 ni prepoznal Wagingerjevih slik v Bistriškem gradu? Verjetneje je, da so jih sem prinesli pozneje od drugod, kot je pred časom predlagala Marjeta Ciglencečki. Vsebina treh bistriških supraport se namreč ujema s tremi slikami iz graške palače. Pod fidejkomisno številko 136 zasledimo *Lota s hčerama, Jožefa in Putifarjevo ženo ter Jobovo trpljenje*. Že leta 1762 teh slik ni bilo več v palači, ker so jih prenesli v Slovensko Bistrico. V *Burg Feistritz* so namreč leta 1762 v sobani, ki ustreza tisti, v kateri se danes nahajajo obravnavane supraporte, popisali tri *neu erfundene sopraporten*, vredne 6 goldinarjev. Tako lahko potrdimo, da gre za Wagingerjeve slike, in ugotovimo, da izvirajo iz prvotne fidejkomisne zbirke Ignaca Marije I. v graški palači. Tudi *Rafael in Tobija* sta bila leta 1762

med novo najdenimi premičninami, torej so vse štiri prenesli v Bistriški grad sredi 18. stoletja, ko je potekala prenova grajskih prostorov po naročilu Ignaca Marije II.

Po letu 1862 so zaradi pravil o dedovanju fidejkomisa Wagingerjeve starozavezne supraporte, ki jih ni bilo več v palači, nadomestili s pet Cleryjevih krajin oziroma kot piše v enem poznejših inventarjev *Hafenansichten*. Avtorstvo slik torej ni bilo nepomemben dejavnik pri njihovem vrednotenju in Waginger v 19. stoletju še ni bil povsem pozabljen. Vseh pet slik pristanišč so v graški palači evidentirali še leta 1879, leta 1939, ko so slike popisovali predstavniki nacistične oblasti, pa ni bilo več nobene. Sled za njimi odkrijemo v inventarni knjigi ljubljanskega Federalnega zbirnega centra (FZC), kjer sta pod zaporednima številka 6330 in 6331 med v bistriškem gradu zaplenjenimi slikami navedeni dve sliki mesta ob morju z dodano številko 136, kar ju nedvomno povezuje z zapisom v fidejkomisnem inventarju. Hranišče prve ni znano, druga pa je v petdesetih letih 20. stoletja preko Akademije upodabljajočih umetnosti prišla v zbirko Slovenske akademije znanosti (sedaj SAZU). Slika pristanišča, ki je sicer pripisana Francu Ignacu Flurerju, torej tretjemu hišnemu slikarju Ignaca Marije I., se je v slovenskem prostoru prvič pojavila na razstavi *Tuji slikarji* leta 1983. Atribucija temelji na analogiji z dvema drugima krajinama iz Narodne galerije, ki so ju Flurerju pripisali že leta 1960. Sliki, ki izvirata iz Attemsove zbirke, sta bili nekoč last Deželne galerije v Gradcu, po prvi svetovni vojni sta ostali v zdravilišču Rogaška Slatina, kamor so ju skupaj s še nekaj drugimi slikami pred letom 1903 prepeljali iz Gradca za okras prostorov, leta 1932 pa jih je prevzela leta 1918 ustanovljena Narodna galerija. Na reverzu, s katerim je Ferdinand Marija I. grof Attems (1746–1820) septembra 1818 oddal sliki deželni galeriji v Gradcu, piše, da je avtor obeh slik Clery. Tako znova pridemo do možnosti, da je Waginger avtor vseh treh slik. Zato je treba upoštevati možnost, da so tudi nekatere druge Flurerju pripisane slike delo tega slikarja. Ponuja se sklep, da je več Flurerju

pripisanih krajin Wagerjevih, Flurer pa je posnemal njegovo delo, enako kot je verjetno Wager posnemal Remba, potem ko je ta zapustil Gradec in svojega mecena.

Eden od rezultatov poglobljenih analiz arhivskega gradiva je potrditev že več kot poldrugo desetletje stare teze, da Jožef grof Attems (1714–1762) ni bil edini naročnik prezidave dvorca Dornava v 18. stoletju in da je njegov oče Tadej Kajetan (1691–1750), ki je bil nosilec sekundogeniturnega fidejkomisa Ignaca Marije I., pomembno prispeval k oblikovanju poznobaročne podobe dvorca. Tezo lahko argumentiramo z nekaj novimi ugotovitvami: sinu Tadeja Kajetana je bilo ime Jožef Bernard Marija in ne Jožef Tadej, torej je naročnik oltarja v dornavski kapeli, na katerem je stal kip Juda Tadeja, lahko samo Tadej Kajetan. Oltar je datiran v prvo polovico 18. stoletja, poleg tega oltarna slika, ki je zagotovo delo Franca Ignaca Flurerja, ni mogla nastati po letu 1742, ko je slikar umrl. Odkrit pa je bil tudi podatek, da je dornavsko kapelo 31. oktobra 1740 v čast Mariji in brezmadežnemu spočetju slavnostno posvetil Leopold Ernest grof Firmian, sekovski knezoškof. Torej sta kapela in verjetno tudi oltar s Flurerjevo sliko v njej stala že leta 1740 in nista bila zgrajena šele sredi petdesetih let 18. stoletja, kot je v domači literaturi obveljalo na začetku tretjega tisočletja.

Letnica posvetitve 1740 se ujema z datacijo poznobaročne prezidave v čas med 1739 in 1743, pa tudi z ugotovitvami, do katerih je bilo mogoče priti v zadnjih nekaj letih. Tadej Kajetan, ki je bil od leta 1738 do 1742 poverjenik štajerskih deželnih stanov in ki v družini Attems med naročniki in mecenji doslej sploh ni imel vidnega mesta, je bil namreč zelo dejaven naročnik. Opozoriti je treba na njegova naročila v Rajhenburgu, kjer je dal leta 1739 ob župnijski cerkvi postaviti kapelo in oltar sv. Frančiška Ksaverija. V približno istem času je naročil rodbinske portrete za slavnostno dvorano v Dornavi. Leta 1739 je prejel nalogo, da poskrbi za prenovo izbe v graškem lontovžu, kar je bilo izvedeno v letih 1740 in 1741. V izbi so nad vrati tudi štiri alegorije v podobi ležečih žensk, ki jih je leta

1739 ali 1740 naslikal Franc Ignaz Flurer in ki potrjujejo naročniško vez med Tadejem Kajetanom in slikarjem.

Kajetanov sin Jožef Bernard, ki je bil prav tako dejaven v cesarski službi in tudi kot naročnik, ni zapustil potomcev, zato je sekundogeniturni fidejkomis podedoval prvorojenec Ignaca Marije II. iz graške veje Ferdinand Marija I. Attems. Ta je po smrti svoje tete Marije Ane (1728–1801), vdove in univerzalne dedinje Jožefa Bernarda, postal tudi lastnik vsega alodialnega premoženja te linije rodbine Attems, in tako je tudi Dornava prešla v last graške linije. Čeprav je bil Ferdinand Marija izjemen mož, štajerski deželni glavar in ustanovitelj stanovske risarske šole ter stanovske deželne galerije (današnje *Alte Galerie*), pa tudi zdravilišča v Rogaški Slatini, kjer stoji njegov spomenik, tokrat več pozornosti namenjamo njegovi materi, Mariji Jožefi, rojeni grofici Khuen (1721–1784), ki je po prezgodnji smrti svojega moža Ignaca Marije II. kljub finančnim težavam ohranila primogeniturni fidejkomis in tudi alodialno posest za svojega prvorojenca Ferdinanda Marijo in njegove potomce.

Ignac Marija II., ki je bil vnuk Ignaca Marije I., je namreč poleg glasbene in likovne umetnosti ljubil konje. Konjušnicama v Bistrici in v Brežicah, kjer so v času njegove smrti redili preko 200 vrhunskih konj, je namenjal veliko svojega časa in denarja. Preden je pri komaj 48 letih umrl na Dunaju, je za univerzalnega dediča določil svojega prvorojenca Ferdinanda Marijo, soprogi pa je v oporoki zaupal nadaljnjo vzgojo preostalih otrok in skrb za njihovo prihodnost. Verjetno se ni dobro zavedal, da ji je poleg enajstih mladoletnih otrok zapustil v upravljanje tri velike posesti – Bistrice, Brežice in Vurberk, s tremi dvorci oziroma gradovi, dve veliki konjušnici ter fidejkomisno palačo in še dve hiši v Gradcu, predvsem pa 150.000 goldinarjev dolgov.

Marija Jožefa se je pogumno odločila, da bo rešila ne le fidejkomis, temveč tudi alodialno posest Vurberk, ki jo je njen mož podedoval po svoji stari materi Kristini Krescenciji grofici Herberstein. Že v nekaj mesecih po moževi smrti leta 1762 je fidejkomisno

palačo z izjemo nekaj prostorov oddala v najem grofu Tomažu Gundakarju grofu Wurmbrandu za šest let, torej do polnoletnosti Ferdinanda Marije. Pred tem je nekaj otrok odposlala na šolanje oziroma na dvor in se s šestimi otroki preselila k tašči v tako imenovano *Witwenpalais*, ki jo je njen mož kupil za svojo mater leta 1757. Arhivski viri kažejo, da je Marija Jožefa v času najema strogo nadzorovala stanje v palači in jo še naprej vzdrževala in skrbela za popravila. Potem ko je bil narejen popis vse lastnine, je marca leta 1763 na dražbi in celo z dobičkom prodala precejšen del moževih fidejkomisnih in alodialnih premičnin. Ker se je odpovedala vdovščini v korist svojih sinov, zlasti Ferdinanda Marije, si je poiskala službo: vladarica Marija Terezija jo je imenovala za višjo dvorno mojstrico svoje 21-letne hčere Marije Elizabete, kmalu pa je Marija Jožefa lahko preskrbela še nekaj otrok s službami na dvoru. Po smrti vladarice se je leta 1781 udobno upokojila, tri leta zatem pa umrla na Dunaju. Njen sin Ferdinand Marija se je lahko že po poteku najemne pogodbe leta 1768 vselil v palačo Attems v Gradcu, kjer je nadaljeval bleščečo kariero in linijo svojih prednikov, po zaslugi svoje matere pa je prevzel tudi vse fidejkomisne in alodialne posesti svojega očeta.

V kontekstu raziskovanja zgodovine zbirk grofov Attems so sezname na dražbah prodanih predmetov oziroma kosov opreme izjemno pomembni, saj te prodaje doslej niso bile upoštevane, kar lahko pri raziskovanju provenience in usode privede do napak in slepih ulic. Predvsem pa je bil podatek o najemu palače ključen za raziskovanje zgodovine zbirke tapiserij, ki so jih grofje Attems vse do druge svetovne vojne hranili v palači v Gradcu. Preučevanje aktivnosti podjetne vdove je tako pripomoglo k rekonstrukciji posameznih serij tapiserij in njihovih postavitev. Nenazadnje analiza virov kaže, da grofica Marija Jožefa na dražbah ni prodala niti enega kosa tapiserij, niti ene slike ali grafike, torej se je dobro zavedala pomena umetnostnih zbirk grofov Attems. Kako pa se njihovega pomena zavedamo danes?

Bilten, št. 17, 2025

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

31. decembra 2025

Naklada:

40 izvodov

ISSN 1855-8445

Na naslovnici:

Leopold Wiser, *Pogled na Breg*, 1760–65 (Narodni muzej Slovenije, R-1409)

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja

BILTEN

17, 2025

